

lik gibi zümre edebiyatlarında bu kelime ve ibarelerin remzi olarak “kâf u nûn, kâf u nûn hitabı / emri, vücûd-ı kûn fe-kûn” gibi tabirlerin daha çok kullanıldığı görülmektedir. Bilhassa tasavvuf ve tekke şiirinde Allah’ın kudreti, kâinatı yoktan yaratması, yaratılış anı ve zamanı ile fâil-i mutlak olarak tasarrufu bu ifadelerle vurgulanmıştır. Bunların Türkçe’deki karşılıkları olan “ol, ol deyince olma, yaratma, yoktan yaratma, halletme, vücut bulma” gibi kelime ve deyimler de kûn kelimesiyle türevlerinin ifade ettiği mâna ve mazmunu anlatır.

Kûn emriyle bunun çevresinde gelişmiş ifade ve kavramlar tasavvuf literatüründe ve tekke çevrelerinde önemli yer tutar. Devriyyeler, ilâhiler başta olmak üzere tevhid ve münâcâtlar gibi dinî metinlerde sık sık kûn emriyle ilgili tasavvufî düşünce ve görüşlere yer verilir; özellikle mesnevilerin baş tarafındaki manzumelerde Allah’ın kâinatı ilk yaratışından kinaye olarak anılır. Terimin ayrıca sevgiliyi ve kâinatın yaratılışını anlatan veya benzer konulara temas eden şiirlerle bahâriyyelerde de kullanıldığı görülmektedir.

Tasavvuftaki yaratılış nazariyesine göre kâinat henüz var edilmemişken ve Allah’tan başka hiçbir varlık yokken Allah bilinmeyi ve seilmeyi istediğinde önce bir nur yaratıp ona “kûn Muhammedâ” (ol yâ Muhammed) dedi. Nur bu hitap karşısında hicabından terleyerek “lâ ilâhe ilâllah” (Allah’tan başka ilâh yoktur) cevabını verdi. O vakit Allah keremiyle “Muhammed Resûlullah” (Muhammed Allah’ın elçisidir) dedi. Daha sonra bu nurun terinden eflâk (dokuz felek), ondan anâsır-ı erbaa (dört unsur), ondan da mevâlid-i selâse (hayvan, bitki, cansız nesneler) yaratıldı. Devriyyelerde “kavs-i nüzûl” veya “ferşiyiye” de (devriyye-i ferşiyiye) denilen bu süreçle birlikte kûn emrinin verildiği, böylece insanın kenz-i mahfî mertebesinden çıktığı, o ilk cevheri karşılayan nûr-ı Muhammedî’nin (akl-ı evvel, akl-ı kül, nefs-i kül, rûh-ı izâfî, âlem-i vahdet, hakikat-i Muhammediyye, aşk-ı ekber) bu emirle birlikte vücut bulduğu anlatılır. Mutasavvıflar bunu “cemî-i ervâh ve ec-sâmın mebde ve menşei” olarak kabul ederler (meselâ bk. Niyâzî-i Mısırî, *Risâle-i Devriyye*, bk. bibl.).

Kûn emrinin tasavvuf geleneğinde yaratılışla birlikte anılması ona geniş bir kullanım alanı sağlamış ve kelime “kûn fe-kân” (Eğer mahbûba istersen ulaşmak /

Gelip geçmek gerektir kûn fe-kândan -Seyyid Nesîmî); kûn fe-yekûn (Hâlik-ı halk u îzid-i bî-cûn / Fâil-i kâgeh-i kûn fe-ye-kûn -Sinan Paşa; Ol kâdir-i kûn fe-yekûn lutf edici rahman benim / Kesmeyen rızkını vçeren cümlelere sultan benim -Yûnus); “kâf u nûn” (Cûş kıldı akl-ı kül geldi vücûda kâinât / Kâf u nûn emrinden oldu bu cihan yekbâr mest -Nesîmî); “nûn ile kâf” (Hurûfa bakma andan içeri bak / Nefstir can değildir nûn ile kâf -Niyâzî-i Mısırî) gibi şekilleriyle edebiyata yansımış, pek çok şair tarafından bir telmih unsuru olarak ve yaratılıştan bahseden her vesileyle kullanılmıştır. İnsanın ve evrenin yaratılışı münasebetiyle devriyyelerde (Kâf u nûn hitabı izhâr olmadan / Biz ol kâinâtın ibtidâsıyız -Harâbî); Allah’ın mutlak iradesinden kinaye olarak tevhid ve münâcâtlarda (Ger murâd etse nice bir âlem / Kûn demekle bulur vücûd ol dem -Na’tî Mustafa); Nûr-ı Muhammedî dolayısıyla na’tlarda (Olmasaydı zâtın olmazdı vücûd-ı kûn fe-kân / Lâ-büd olmazdı heyûlâ-yı cihan sûretkarın -Osman Şems) yer alan kûn emrine “kelime-tûl-hazret, kelime-i tekvin, kûn hitabı” da denilir (Uludağ, s. 301-302). Kelimenin kâf u nûn veya nûn ile kâf biçiminde kullanılması durumunda kâf Hz. Âdem’e, nûn Havvâ’ya işaret eder. Yine bu harflerin iki ele benzetilerek Hakk’ın fâiliyet ve mef’ûliyetine yahut vücûb ve imkânına işaret ettiği kabul edilmiştir. Kûn terimi Türkçe’deki “ol” şekliyle yine varlığın yaratılışından kinaye olarak kullanılmıştır (Ol dedi bir kerre var oldu cihan / Olma derse mahvolur ol dem heman -Süleyman Çelebi).

BİBLİYOGRAFYA :

Niyâzî-i Mısırî, *Risâle-i Devriyye* (nşr. Abdurrahman Güzel, TKA, XVII-XXI/1-2 [1983] içinde), s. 121-139; Na’tî Mustafa, *Edhem ü Hüma* (nşr. Ahmet Yılmaz), Konya 2001, s. 4, 5, 11; Ağâ Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı* (İstanbul 1943), İstanbul 1984, s. 17; Abdülbâki Gölpinarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, İstanbul 1963, s. 233; a.mlf., *Tasavvufun Dilimite Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977, s. 181; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (Ankara 1989), İstanbul 1999, s. 250; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 301-302; Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, İstanbul 1992, s. 89, 98; Abdülhamîd Hayret Secâdî, *Güzide-yi ez Teşîr-i Kur’ân ber Nazm-ı Fârisî*, Tahran 1371, s. 37-38; Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik’in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri*, İstanbul 2001, s. 91, 103, 201, 239-242, 441-457; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXII/B, s. 217; “Kûn”, *TDEA*, VI, 42; Mustafa Uzun, “Devriyye”, *DİA*, IX, 252-253; Bekir Topaloğlu, “Hâlik”, a.e., XV, 304.

İSKENDER PALA

KÜNÂ

(bk. ESMÂ ve KÜNÂ).

KÜNDEKÂRÎ

(کنده کاری)

Dekoratif amaçlı bir doğramacılık tekniği.

Kelimenin aslı Farsça **kendekârî** olup heykeltıraşlık, hakkâklık, kalemkârlık gibi plastik sanatları adlandırır (kendîden “oymak, kesmek”; kârî “iş, çalışma; tarz”). Osmanlıca’da kendekârîye daha çok “kalemkârî” anlamı verilirken yine Farsça **künde** (tomruk, masif ağaç kütle-si) kelimesinden etkililenerek bir **künde-kârî** terimi ortaya çıkarılmış ve genelde ince marangozluk kapsamına giren ahşap sanatları, özelde de aşağıda anlatılacak olan dekoratif doğramacılık sanatı için kullanılmıştır.

Kündekârî sekizgen, beşgen, yıldız gibi geometrik şekillerde kesilmiş küçük ahşap parçalarının çivi ve tutkal yardımı olmaksızın yalnızca birbirlerine geçirilmeleriyle düz yüzeyler elde etmeyi amaçlayan bir tekniktir. Böylece nem ve ısı değişikliği sebebiyle yekpâre ağaç levhalarda görülen eğrilme ve çarpılmalar önlenir. Tercih edilen ağaç türleri öncelikle ceviz, meşe, şimşir, armut, abanoz ve gül ağacıdır. Tekniğin temeli küçük ağaç parçalarının damarları, dolayısıyla eğrilme yönleri birbirine zıt gelecek şekilde yivler ve girinti-cıkıntılarla birleştirilmesi esasına dayanır. Genellikle parçaları çerçeveye alan çıtalarla kenar tahatları ve göbekler oyma-kabartma arabesk motiflerle, bazan da sedef kakmalarla süslenmiştir.

Daha çok kapı, pencere ve dolap karnatlarıyla minber ve kürsülerde uygulanan kündekârînin en güzel örnekleri XII. yüzyılda Mısır, Suriye-Filistin ve Anadolu’da hâkim olan Türk-İslâm sanatlarında, sonraki yüzyıllarda ise sadece Anadolu’da görülür (XVI. yüzyıla kadar). Erken örneklerin başlıcaları arasında Suriye-Mısır’da Sayda Nefise Hatun (1138-1145) ve Rakaya (1155) camilerinin mihrapları ile Sâlih Talayî Camii’nin kapısı (1160), Eyyûbî dönemine tarihlenen İmam Şâfiî’nin sandukası (1211), Melik Sâlih Türbesi’nin kapısı (1249-1250) ve İbn Tolun Camii’nde Sultan Lâçin’in minberi (1296) bulunmaktadır. Anadolu’daki erken örnekler arasında da Konya Alâed-

din Camii (1155-1156), Aksaray Ulucamii (XII. yüzyıl), Harput Sâre Hatun Camii (XII. yüzyıl), Siirt Ulucamii (XIII. yüzyıl), Birgi Ulucamii (1322), Malatya Ulucamii (1376-1377), Bursa Ulucamii (1399), Manisa İvaz Paşa Camii (1484) ve Niğde Sungur Bey Camii (XVI. yüzyıl) minberleri yer almaktadır.

Kündekârînin yine aynı zaman sürecinde ve daha çok Anadolu'da uygulanan üç taklit tarzı (literatürde sahte / yalancı kündekârî) bulunmaktadır. Ancak bunların yapılışı gerçek kündekârîden daha kolay değildir; taklit denilmelerinin sebebi sadece ona benzetilmiş olmalarıdır. 1. Çakma-kabartma kündekârî. Bu teknikte ahşap levhalar üzerine içleri yine genelde arabesk motiflerle doldurulan geometrik şekiller kabartma olarak ve birbirinden ayrıık biçimde işlenmiş, aralarına ayrıca hazırlanan çerçeve çıtaları çivilerle çakılmıştır. Bu tekniğin başlıca örnekleri Ankara Alâeddin Camii (1197-1198), Kayseri Ulucamii (1205), Kayseri Huand Hatun Camii (1237), Ankara Kızıl-bey Camii (XIII. yüzyıl), Divriği Ulucamii (1228-1229) ve Ankara Arslanhane Camii (1289-1290) minberleriyle Kastamonu Candaroğlu Mahmud Bey Camii'nin (1366) kapısıdır. 2. Çakma-yapıştırma kündekârî. Kündekârî görünümü veren bütün parçalar ayrı ayrı hazırlanıp ahşap levha üzerine tutkal ve çivi yardımıyla tesbit edilmiştir. Başlıca örnekler Anka-

ra Ahî Elvan Camii'nin minberi (1382), Merzifon Çelebi Sultan Medresesi'nin dış kapısı (XV. yüzyıl) ve Amasya Mehmed Paşa Camii'nin (1495) kapısıdır. 3. Kabartma kündekârî. Ahşap levha kündekârî izlenimi verecek şekilde kabartmalarla süslenmiştir. Aslında teknik açıdan kündekârî ile en küçük bir ilişkisi bulunmadığı halde bu adla anılmasının sebebi sadece görünüm itibarıyla ona benzeresidir. Bu tarzda kabartmaların yüksekliliği diğerlerine oranla daha düşük seviyededir. Kayseri Ulucamii (1205), Ankara Hoça Paşa Camii (XIII. yüzyıl), Karamanoğlu İbrâhim Bey İmareti (XIII. yüzyıl), Ermenek Akmesicid (1300) ve Beyhekim Mescidi (XIII. yüzyıl) kapıları bu teknikte yapılmış eserler arasındadır. Taklit kündekârî tekniklerinin her üçünde de yekpâre levha kullanıldığı için zamanla çatılma ve yarılmalar meydana gelmiştir.

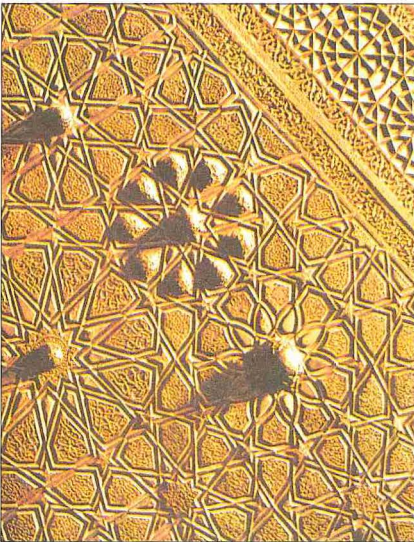
BİBLİYOGRAFYA :

Steingass, *Dictionary*, s. 1004, 1053, 1054-1055; Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat*, III, 1589, 1590; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1984, s. 608, 639; Can Karametli, "Osmanlı Devri Ağaç İşleri, Tahta Oyma, Sedef, Bağ ve Fildişi Kakmalar", *TET.D*, V (1962), s. 5-13; M. Zeki Oral, "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *VD*, V (1962), s. 23-79, rs. 1-42; Gönül Öney, "Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri", *STY*, sy. 3 (1970), s. 135-150; Erdem Yücel, "Türk Sanatında Ağaç İşçiliği", *TDA*, sy. 82 (1993), s. 169-194; "Kündekârî", *SA*, III, 1194-1195.

ERDEM YÜCEL

Kündekârî tekniğinde yapılmış Bursa Ulucamii'nin minberinden detay

KÜNDÜRİ

(الکندری)

Ebû Nasr Amîdülmülk İmâdüddîn Mansûr b. Muhammed el-Kündürî (ö. 456/1064)

Selçuklu veziri.

415'te (1024) Nişâbur'un Turaysîs bölgesindeki Kündür köyünde doğdu. Bazı kaynaklarda adı Muhammed b. Mansûr olarak kaydedilmektedir. Şeybânîler'in Benî Cerrâh koluna mensup olan ailesi Herat'a yerleşmişti. Babası Kündür köyünün dihkani idi.

Tahsilini Nişâbur'da tamamlayan Kündürî, şair Bâharzî ile birlikte Muvaffak Hibetullah b. Muhammed'in derslerine devam etti. Fıkıhla meşgul oldu, Arapça ve Farsça'yı öğrendi. Sultan Tuğrul Bey Nişâbur'u fethedince (429/1038) Muvaffak Hibetullah b. Muhammed'e fasih Arapça ve Farsça bilen birini kâtip olarak

görevlendirmek istediğini söyledi; o da Kündürî'yi tavsiye etti. Başlangıçta saraydaki kapıcı ve hâciblerin teftişi (iş-râfû'l-bâb) ve istihbarat işleriyle ilgili bir göreve getirilen Kündürî bu görevden hoşlanmayınca Hârizm'in idaresine memur edildi. Hârizm'de bulunduğu sırada Tuğrul Bey onu muhtemelen Hârizmşah ailesinden bir hanımı kendisine istemesi için görevlendirdi. Fakat Kündürî bu hanımla kendisi evlendi ve ardından Tuğrul Bey'e isyan etti. Ancak sığındığı kalede ele geçirilerek sultanın ordugâhına götürüldü ve onun emriyle hadım edildi. Diğer bir rivayette ise onun Tuğrul Bey'den korkup evlenecek durumda olmadığını ispat için kendini hadım ettirdiği kaydedilir. Tuğrul Bey, Kündürî'yi hadım ettirerek cezalandırmakla beraber ehliyet ve liyakatinden dolayı onu görevinde bıraktı ve muhtemelen emîr-i şikâr tayin etti. Kündürî, reisü'r-rüesâ Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali b. Mîkâîl'in vezirliği sırasında Dîvânü'r-resâil'de kâtip olarak çalıştı. Ebû Muhammed Hasan ed-Dihistânî (İbnü'l-Esrî, IX, 526) veya Ömerek er-Ribâtî'den sonra vezir tayin edildi (447/1055). Kündürî, Hemedan'da İbrâhim Yinal tarafından kuşatılan Tuğrul Bey'e yardıma gitmedi, mağlûp olduğuna dair haberler üzerine sultanın üvey oğlu Enûşîrvân'ı Selçuklu tahtına çıkarmaya kalkıştı (450/1058). Oğuzlar'ın tepkisi üzerine Ahvaz'a kaçıp Hezâresb b. Bengîr'e sığındı. Daha sonra affedilerek Tuğrul Bey'in yanına döndü ve Kutalmış'ın isyanını bastırmakla görevlendirildi. Tuğrul Bey'in ölüm haberi üzerine başşehir Rey'e döndü ve onun vasiyetine uyarak Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı tahta çıkardı. Fakat Kutalmış'ın büyük bir tehlike teşkil edeceğini anlayıp Alparslan'ı sultan ilân etti (455/1063).

Alparslan tahta çıkınca Kündürî'ye vezirlik görevini sürdürmesini söyledi. Ancak nüfuz ve kudretini Kündürî ile paylaşmak istemeyen Nizâmülmülk, bazı emîrlerle iş birliği yaparak Süleyman'ın kendisinden önce sultan ilân edilmesinden dolayı Kündürî'ye kırgın olan Alparslan'ı onu öldürmesi hususunda ikna etti. Bunun üzerine Alparslan, Kündürî'yi tevkif ve mallarını müsadere ettirip Merverrûz'a gönderdi ve orada hapsetti (7 Muharrem 456/31 Aralık 1063). Kündürî, bir yıl hapis yattıktan sonra sultanın görevlendirdiği iki gulâm tarafından katledildi (16 Zilhicce 456/29 Kasım 1064). Cenazesi Kündür köyüne götürülerek orada defnedildi.